

SUDBINA MARULIĆEVA DJELA *DE HUMILITE ET GLORIA CHRISTI**

BRANIMIR GLAVIČIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 886.2=71.09
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno 1990-01-04
Received

De humilitate et gloria Christi treće je po vremenskom slijedu i opsegu Marulićevo moralnoteološko djelo koje s prethodnim dvama, *De institutione bene vivendi i Euangelistarium*, čini - može se reći - svojevrsnu trilogiju. No dok su prva dva doživjela mnogo izdanja i pohvala, *De humilitate* tiskano je i prevedeno samo jednom u starini. Po autorovu mišljenju razlog tomu valja tražiti dijelom u Marulićevim pooštrenim prijekorima visokom kleru i upornom zastupanju nekih vlastitih kritiziranih stavova, a dijelom u prezasićenosti djela literarnim postupkom alegorijske egzegeze biblijskog teksta, što sve zajedno u promijenjenim prilikama vjerojatno nije nailazilo na potrebno odobravanje kod mjerodavnih suvremenika.

Ovog je ljeta u izdanju Splitskoga književnog kruga, u ediciji »Marulićeva opera omnia«, izašlo prvo dvojezično, hrvatsko-latinsko, kritičko i komentirano izdanje Marulićeva djela *De humilitate et gloria Christi*¹ - točno 470 godina od njegova prvoga, latinskog izdanja. Taj je događaj razlogom što sam svoj referat posvetio nekim dosad nedovoljno riješenim, bolje reći tek načetim pitanjima njegove recepcije i sudbine u svijetu i u nas.

Među latinskim djelima Marka Marulića *De humilitate et gloria Christi* treće je po vremenskom slijedu i opsegu moralnoteološko djelo koje s prethodnim dvama, *Institucijom* i *Evangelistarom*, čini - može se reći - svojevrsnu trilogiju. Riječ je naime ponovo o kreposnu kršćanskom životu, ovoga puta po primjeru Isusa Krista, za koga se - što je bitna crta i intencija toga djela - iskazima starozavjetnih proroka dokazuje da je, suprotno negiranju Židova, obećani Mesija. No dok su *Institucija* i *Evangelistar* doživjeli mnogo izdanja i pohvala, osobito *Institucija* - prvi naš bestseller u svjetskim razmjerima, *De humilitate et gloria Christi* tiskano

* Referat održan u V. naučnom skupu Saveza društava za antičke studije Jugoslavije »Grčko-rimsku antika u Jugoslaviji i na Balkanu«, Skopje, 26-29. IX. 1989.

¹ Preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala B. G l a v i č i ć; citiram prema tom izdanju.

je i prevedeno samo jednom u starini. To iznenađuje, jer je riječ o djelu već afirmirana i vrlo tražena pisca, o djelu koje je po koncepciji, namjeni i ideološkoj usmjerenosti čvrsto na liniji prethodnih dvaju, po stručnoj i literarnoj obradi na njihovoj visini, a k tomu je veoma angažirano na postizanju jednoga od glavnih i trajno aktualnih ciljeva Crkve - na pridobivanju nevjernika za kršćansku vjeru.

Dosad se tomu pitanju nije u nauci posvećivala veća pažnja, nego se slabiji interes javnosti tumačio dubinom misli što je nadilazila shvaćanje prosječna čitatelja.² No ja ne mislim da je to razlog, bar ne glavni. Jer kao i ostala Marulićeva djela takve vrste i poruke, i ovo je namijenjeno širokom krugu čitatelja, tj. ne samo vjerskim nego i svjetovnim osobama, pa je pisano s izrazitim osjećajem i brigom za jasnoću i razumljivost, što se očituje, naprimjer, u brojnim tumačenjima biblijskih citata, kadšto čak riječ po riječ, kako ništa ne bi ostalo neobjašnjeno niti se dala prilika za ikakvo izvrtanje ili nedoumice. Nadalje, iako i *De humilitate* u cijelom svom opsegu svjedoči o već poznatoj erudiciji i primjernoj obaviještenosti autorovoj ne iz jedne knjige, što je u Marulića uvijek učinjeno diskretno i stoga tek znalcima prepoznatljivo - ovdje je i skromnije obrazovanu tadašnjem čitatelju za uspješno praćenje bilo sasvim dovoljno kao predznanje samo jedna knjiga, općepoznata, zapovjedena i svakodneвно čitana i slušana *Biblija*, i to ne sva, nego *Evangelja* te ponešto iz psalama i proroka. Naši dakle razlozi, po mom mišljenju moraju ležati negdje drugdje, a trebat će im se, u nedostatku ikakvih vijesti iz starine, pokušati dovinuti pažljivom usporedbom samoga Marulićeva teksta u dosadašnjim izdanjima: dvama mletačkima, latinskom iz 1519. i talijanskom iz 1596. te znatno kasnijem zadarskom, hrvatskom, što ga je priredio K. Šegvić 1892.

Kao prvo, poznato je da je Marulić već u prethodnim djelima rado koristio priliku da izrekne pokoju oštriju zamjerku na račun raskoši i rastrošnosti renesansnoga visokog klera, napose papinskog dvora, pojave što je tada sve više preotimala maha i izazivala snebivanje i zgražanje iskrenih vjernika, često očevidaca hodočasnika iz siromašnijih krajeva. Zato on već u *Instituciji* (I 8) napominje velikodostojnicima da crkvena dobra pripadaju siromasima, a ne njima, jer su oni, kao sluge siromašnoga Krista, dužni nasljedovati njegov život, ako ne žele završiti u paklu kao onaj bogataš iz *Evangelja*. U *Evangelistaru* je pak još direktniji i rječitiji jer dobar dio dvaju poglavlja pri kraju treće knjige (III 27-28) posvećuje žigosanju toga suvremenog zla predbacujući poimence biskupima da grade palače, gomilaju bogatstvo, blistaju u skupocjenoj odjeći, ukratko, plivaju u svim svjetovnim slastima, a za sebe izjavljuju da su sluge Kristove, pa

² Isp. B. L e k i ć, »Život i djelo Marka Marulića«, *Dobri pastir*, XXIV, sv. I-IV, Sarajevo 1974, str. 147 i d., napose 164.

veli: »Nije takve izabrao Krist, nije to naučavao niti se takvim pokazao«. Ne zaboravljajući nevolje svoje napaćene domovine, ponovo napominje da crkveni novac treba da služi za pomoć siromašnima i postradalima, za otkup zarobljenika, za naoružanje kršćanske vojske i rat protiv Turaka. No ma kako oštri, takvi pojedinačno izrečeni prijekori nisu jače dolazili do izražaja u onako opsežnim i sadržajno kompleksnim djelima kakva su *Institucija* i *Evangelistar*. U *De humilitate*, naprotiv, koje je samo trećina, odnosno polovica njihova opsega, duž cijelog djela na desetak i više mjesta nalazimo što duže što kraće izjave takva sadržaja, u raznim gradacijama, od blago intoniranih opomena u duhu Evandjelja do sve žučljivijih primjedaba i istupa punih osude i prijezira.

Tako, naprimjer, napominje crkvenim poglavarima da se klone oholosti svjetovnih velikaša zbog svoga visokog položaja, a da se u svome vladanju ugledaju u svemu u poniznog Isusa, pa kao što je on, ne prezirući nikoga, dijelio nauk i kruh puku, neka i oni tako postupaju imajući na umu dobrobit svih onih koji su potrebni njihove pomoći i povjereni njihovoj brizi (89). Napose ukazuje na siromaštvo njihovih prethodnika apostola (195), na evanđeosku poruku »siromašan slijedi siromašnoga Krista«, osuđujući time njihovo bogaćenje i, još više, trgovanje u Crkvi duhovnim dobrima (228), što je zabranjeno prema onoj »badava ste primili, badava i dajte« (180), aludirajući bez sumnje, na simoniju i tada učestalu prodaju oprosta, što će, uz ostalo, uskoro izazvati jak revolt i dovesti do šizme protestantizma. I ovdje im, kao na navedenom mjestu iz *Evangelistara*, predbacuje lovačke pse, plemenite konje, raskošno odijevanje, dodajući još gozbe, pijanke i bludničenje (76 i 78). Ne služe - veli - Kristu, nego pohoti i trbuhu (310), ljube novac više nego Boga, a u Crkvi ne vrše dužnost pastira, nego haračlije (317). Doduše, rado podjeljuju blagoslov, ali ne i konkretnu pomoć, što su i naši emisari tih godina ne jednom iskusili. Ako ih što moliš - veli - okreću ti leđa i ljute se (342), kao onaj škrti Nabal koga je upravo tako oslikao u *Davidijadi*. Ukratko, prema vani se, pred oltarom, vladaju pobožno i skrušeno, a ustvari su razbludnici i nemilosrdni škrci.

Takvim njihovim vladanjem do krajnosti indigniran uzvikuje: »To su licemjeri, Jude i lopovi!« (97). A da bi sve to ilustrirao konkretnim primjerom, naširoko prepričava (282 i d.) skandalozno vladanje i cinično rezoniranje jednoga pape o kojem je kolala ovakva anegdota: Bio u Rimu kardinal od kojega nije bilo - reklo bi se - pobožnijeg ni skrušenijeg čovjeka; sve je dijelio siromasima, stalno postio, siromaški se odijevao, spavao na poderanim mrežama. Zahvaljujući takvu životu, odnosno glasu o sebi u javnosti, kada se to još cijenilo, a danas je - veli - na cijeni raskoš, bio je na koncu izabran za papu. No čim je to postigao, potpuno se promijenio te u raskoši i sjaju uskoro nadmašio sve svoje prethodnike.

Čudeći se tolikoj promjeni i nevjerojatoj raskoši njegovih odaja, neki ga je znanac u povjerenju upitao gdje li su one nreže na kojima je dotad spavao. On mu odgovori: »Ulovio sam ribu koju sam želio, i sada uživam u tom ulovu, a one sam prljavštine odbacio!« No Marulić zaključuje priču riječima proroka Jeremije: »Proklet bio tko lopovski obavlja djelo Gospodnje!«

Naravno da sve ovo što smo iznijeli nije u narednim desetljećima krvavih obračuna između Rima i protestanata moglo biti preporuka za daljnje objavljivanje toga djela u katoličkim zemljama, jer je davalo za pravo papinim protivnicima. Ali to ne znači da je *De humilitate* imalo zato ikakvih izgleda za prijem u protestantskim sredinama; to opet zbog autorova apodiktičnog i često isticanog stava, i ovdje i drugdje, o primatu rimskoga biskupa, tj. pape, kao nasljednika apostola Petra i zbog njegovih isto tako oštrih riječi protiv heretika i šizmatika svake vrste.

Međutim, da je to djelo inače pravovjernog i Rimu odanog Marulića, uza svu nepobitnu argumentaciju, bilo na udaru tadašnjih mjerodavnih faktora, jasno se - mislim - vidi po tome što je talijanski prevodilac sva takva oštrija mjesta izostavio, iako najčešće nije riječ o odjelitim napomenama ili zanemarljivim digresijama, nego o mislima kojima se poentira prethodna argumentacija, pa se takav postupak u izvjesnoj mjeri odrazio, ako već ne na suvislost, a ono ipak na strukturu i dorečenost određena odlomka. To je učinio i naš prevodilac, za koga se baš ne može reći da je prevodio po talijanskom prijevodu, pa je uklonio ista, očito, trajno neuralgična mjesta, a donio samo onu prvu zamjerku o bogatoj trpezi, ali uz napomenu u bilješki da je riječ o onodobnim prilikama, dok je današnje svećenstvo siromašno. U svakom slučaju, prepričavanje zajedljivih viceva, a to posljednji primjer zaista i jest, na račun vlastitih pa i mrtvih moćnika, i u Marulićevo je doba povlačilo za sobom odgovarajuće sankcije, a Maruliću i u ovakvim iskustvima pripada - čini se - prvenstvo u našem književnom i kulturnom životu.

Uzged napominjem da se još lošije proveo s *Dijalogom o Herkulu*, od kojega mu uopće nije bila tiskana posveta u kojoj slavi već nepoćudnog Erazma Rotterdamskog, ali se ona, nasreću, nedavno pronašla, mada na kritičnim mjestima sva zamrčena.³

Toliko o ovom prvom i, po mom mišljenju, glavnom razlogu daljnjeg neizdavanja i/ili skraćivanja, odnosno sakaćenja teksta *De humilitate*.

Također je poznato da Marulić rado pokazuje svoju zavidnu verziranost u teološkoj problematici i na taj način što ovdje, za potrebe prosječna čitatelja, u zaključku misli pojednostavnjuje ili pojašnjuje kakav biblijski

³ Isp. moj rad »O još jednom Marulićevu novootkrivenom tekstu«, *Forum* (Zagreb), 20/1981, br. 3, str. 329 i d.

navod, npr. u vezi sa židovskim prigovorom Isusu što liječi na blagdan, u subotu (63): ako je - veli - u subotu dopušteno pomoći marvinčetu, onda je valjda dopušteno to i čovjeku. »Samaritanac si«, vele mu Židovi, a Marulić komentira: tj. polovični sljedbenik Mojsijeva zakona. Ili donosi vlastita tumačenja (često uz naznaku »ja bar mislim«, »čini mi se«) brojnih pojedinosti svetopisamskih tekstova, npr. o Duhu Svetom (354 i d.) i biti Sv. Trojstva (358), pa zašto je prvenstvo dano Petru, a ne Ivanu (287), zašto se po uskrsnuću Isus nije dao taknuti Magdaleni (296), itd. Ili se ravnopravno s najvećim crkvenim autoritetima uključuje u diskusiju oko kakva pitanja, osobito kad treba dovesti u sklad naizgled proturječne navode evanđelista, npr. o tome u koji je sat Isus razapet (126), o kojoj je Mariji riječ koja je Isusu pomazala noge (74), o Petrovu trokratnom nijekanju (91), itd. To, doduše, čini svagdje, ali nigdje u tolikoj mjeri kao u *De humilitate* gdje je takav postupak rezultirao brojnim digresijama i na karakterističan način obilježio kompoziciju i strukturu toga djela.

U svojoj pedantnosti na jednom mjestu ispravlja čak Evanđelje jer da nije riječ o citatu iz Jeremije, nego Zaharije (251), no odmah se ograđuje kako je važno što se kaže, a ne tko kaže ni kako se kaže.

Takve su ambicije ma kako vrsna pisca - ali ipak laika, jer Marulić nije bio vjerska osoba, nego svjetovnjak, pravnik - mogle u onim sumnjičavim vremenima biti bar utoliko zazorne da inače zainteresirani krugovi nisu imali u takvu autoru dovoljno pokrića za forsiranje novih izdanja *De humilitate*.

Treba ipak napomenuti da talijanski prevodilac nije tu ništa kratio, dok je naš, u svom očito popularnijem izdanju, najveći dio spornih pitanja stavio u bilješke ispod teksta, smatrajući valjda da ona odveć odvlače čitatelja od teme o kojoj je upravo riječ, za što se i sam Marulić počeo pričava.

Mogla su također u kasnijim godinama iz tih istih razloga biti u izvjesnoj mjeri zazorna, pa i neprihvatljiva, neka inače umjetnički bez sumnje uspješna mjesta unutar pjesnikova orisa šturih biblijskih navoda, kao što su, naprimjer, plačevi svetih žena kraj Isusova križa (136 i d.). Kakva pojedinost, shvaćena kao prevelika *licentia poetica*, mogla je koga iritirati, npr. prisutnost Marte i njezin plač iako njezino ime, kako i Marulić priznaje, evanđelisti u toj prilici ne spominju; ili neke pojedinosti Magdalenina, možda odveć ženstvenog plača, koja u Marulića među ostalim želi da na istom križu bude razapeta s voljenim Isusom, a naš prevodilac, što mi se čini simptomatičnim, to izostavlja.

Nadalje, odnedavno znamo da se najslavnije Marulićevo djelo *Institucija* našlo direktno na udaru inkvizicije i došlo na indeks zabranjenih knjiga, doduše, u uvjetovnu klasu »nisi repurgetur«, zbog njegova učenja o istini i

laži (IV 4) koje Crkva, očito, nije prihvatila.⁴ Riječ je upravo o autorovu dokazivanju, baziranu na kakvu postupku brojnih biblijskih i crkvenih inače pozitivnih ličnosti, kako je u nekim slučajevima ne samo dopušteno nego i nužno pretvarati se, zataškavati, pa i lažati, ako su u pitanju viši ciljevi, tj. ako bi se u protivnom počinio još teži grijeh ili izgubilo još veće dobro, pa među ostalim navodi kao opravdavajuće Juditino prijetvorno vladanje prema Holofernu. Ali su sva takva kritična mjesta, upravo dubiozni izrazi i formulacije, u kasnijim izdanjima odstranjeni, bez obzira i na umanjenu suvislost osakaćenih odlomaka.

Doživjevši, možda, već kakve kritike s tim u vezi, u *Evangelistaru* je već oprezniji, pa veli da svaka neistina, doduše, vrijeđa Boga, ali da laž iz čovjekoljublja te ona koja ne šteti drugomu nije velika krivnja, već lagan grijeh (II 3). U *De humilitate* pak preformulirao je cijelu misao na taj način što sada više ne govori o izuzetnoj dopustivosti laži, nego o tome kako svako pretvaranje nije nipošto laž ni grijeh. Tako se, veli, i Isus, pridruživši se dvojici učenika na putu u Emaus, pretvarao kao da hoće poći dalje, ali samo zato da bi u njima pobudio ljubav prema sebi te ga privolili da večer provede s njima (305).

No, već samo vraćanje istoga pisca na istu kritiziranu temu (i ovaj je posljednji primjer već naveo u *Instituciji*) moglo je pobuditi dovoljnu odbojnost te uz već navedene razloge još dodatno opteretiti *De humilitate*, tj. učiniti ga nepoželjnim za daljnje objavljivanje.

I na koncu, da bi postigao osnovnu svrhu, tj. dokazao Židovima da je Isus onaj u Starom zavjetu obećani Mesija, Marulić je, polazeći već prethodno (u pogovoru *Dividijade*) od riječi apostola Pavla da je Stari zavjet slika Novoga i da *stivo* ubija, a *duh* oživljuje, podvrgao sistematskoj analizi i specifičnoj egzegzi riječi starozavjetnih proroka i Davidovih psalama, nalazeći u njima, sukladno crkvenoj tradiciji, najavu i najsitnijih pojedinosti u dalekoj budućnosti iz života Isusa i njegovih apostola. U nedostatku, naravno, direktnih vijesti koje bi se mogle doslovno shvatiti, u svetopisamskim tekstovima traži on odgovarajuće duhovno, tj. preneseno, unutrašnje, konkretno, mistično, odnosno alegorijsko-mistično, pa moralno i eshatološko značenje.

Ilustracije radi evo samo nekoliko jednostavnijih primjera!

- »Djetić nam se rodio, i sin nam je dan« (Izaija): nagovještaj Isusova rođenja (184);

- »Bio je izranjen zbog naših grijeha i satrven zbog naših zlodjela« (Izaija): Isusova muka i smrt (258);

⁴ Isp. M. T o m a s o v i ć, »Evropska recepcija *Institucije*« (= predgovor III. svesku *Institucije*, Književni krug Split, 1987), str. 9 i d., napose 10 i d.

- »Gazit će ga (tj. Jeruzalem) noge ubogih« (Izaija): najava apostola (196);

- Mariju, Bogorodicu i spasiteljicu, najavljuju svojom pojavom i djelatnošću starozavjetne heroine Estera, Jaela i Judita (168);

- najava dvanaestorice apostola: dvanaest sinova patrijarha Jakova, dvanaest Mojsijevih izvidnika Obećane zemlje, dvanaest kamenova uzetih iz Jordana kad ga je prelazilo dvanaest izraelskih plemena (191), itd.

Otajstveni smisao, a ne doslovni - veli on - pravi je smisao, pa tako treba znati čitati i Evanđelje. Evo nekoliko primjera takva tumačenja!

- Isus prelazi preko potoka Kidrona i ulazi u vrt (92): hebrejska riječ *Kidron* tumači se kao *žalost*; Isus dakle preko potoka žalosti ulazi u svoje kraljevstvo vječne radosti, jer vrt znači i *raj*;

- dvojica učenika na putu u Emaus (299): duša i tijelo na putu u raj;

- apostoli uloviše 153 ribe (324): Zašto toliko? Riječ je o savršenim vjernicima koji će postići spasenje: mistično značenje broja »100« je rajsko blaženstvo, »50« oprostjenje grijeha, a »tri« Sv. Trojstvo. Da bi se spasio, kršćanin je potrebna *vjera* (u Sv. Trojstvo), *ufanje* (u oprost grijeha) i *ljubav* (prema nebu, Bogu).

Tumačenja takve vrste veoma su stara, a bila su u skladu s oficijelnim učenjem Crkve i u Marulićevo doba. Mnogo je toga preuzeo Marulić od svojih slavni prethodnika, crkvenih autoriteta počevši od Jeronima do Tome Akvinskoga, ali su brojne pojedinosti plod domišljanja njega samoga kao angažirana moralnoteološkog pisca.⁵

Treba, međutim, napomenuti da se takav pristup biblijskom tekstu našao uskoro, s pojavom protestantizma, na udaru pojačanog kritičizma novoga vremena koje je sve više zaziralo od pokazanih fantastičnih asocijacija i proizvoljnih interpretacija. Takva još donedavno veoma cijenjena rješenja sada su što dalje sve manje bila tražena, pa takva sudbina nije mogla mimoći ni Marulićeva odveć tradicionalistički, upravo starokršćanski orijentirana umovanja u *De humilitate*.

Takoder je s pojavom velikih šizmi i novih moćnih protivnika Rima interes za obraćanje Židova morao silom prilika biti potisnut u drugi plan, i cio problem nije više bio u onoj mjeri aktualan kao u mirnijim uvjetima vjerske monolitnosti Zapada u prethodnim razdobljima.

Ukratko, sabirući sve navedene razloge zajedno, mislim da možemo ponoviti misao iz sažetka, tj. da slabiji prijem *De humilitate* valja tražiti dijelom u Marulićevim pooštenim prijekorima visokom kleru i upornom

⁵ Isp. moju studiju »O Marulićevu alegorijskom tumačenju *Davidijade*«, *Mogućnosti* (Split) 37/1989, br. 1-2, str. 97 i d.

zastupanju nekih vlastitih kritiziranih stavova, u piščevoj samouvjerenosti pri tretiranju osjetljivih tema, a dijelom u prezasićenosti djela literarnim postupkom alegorijske egzegeze biblijskog teksta, što sve zajedno u promijenjenim prilikama vjerojatno nije nailazilo na potrebno odobravanje kod mjerodavnih suvremenika.

Branimir Glavičić: THE FATE OF MARULIĆ'S WORK DE HUMILITATE ET GLORIA CHRISTI

S u m m a r y

De humilitate et gloria Christi is, according to the chronological sequence and its length, Marulić's third moral-theological work which, together with the previous two, *De institutione bene vivendi* and *Euangelistarium*, make up — one can say — a sort of trilogy. However, while the first two have gone through many editions and have been commended, *De humilitate* was published and translated only once many years ago. According to the author, the reason is to be sought partly in Marulić's more incisive censures of the high clergy and in his persistent promulgation of some of his stigmatized opinions, and partly in the saturation of the work by the allegorical exegesis of the Bible; in changed circumstances, all of this did not meet with the necessary approval of competent contemporaries.